

Зулпуев Ашим Зулпуевич, п.и.д., профессор,
ORCID 0009-0000-6474-73
МаксUTOва Гульбарчын Алижановна, аспирант,
ORCID 0009-0005-3712-4108
Ош технологиялык университети
E-mail: zulpuevashim@mail.ru

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА МАНАСТААНУУ САБАГЫН ОКУТУУНУН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Учурда жогорку окуу жайларында студенттерди адистикке багыттап окутууда манаस्ताануу предметинин зарылдыгы жана актуалдуулугу абдан жогору. Анткени улутту улут кылып, элди эл катары сактоодо келечек муунду тарых менен тарбиялоо натыйжалуу экендигин эч ким четке кага албайт. “Манас” үчилтигинде кыргыздын ата-бабаларынын кылымдар бою топтоштурулган коомдук адеп-ахлактык, руханий асыл-нарктары, бийик мекенчилдик идеялары, тарыхы менен үрп-адаты, салты, географиясы, диний жана медициналык түшүнүктөрү, эл аралык мамилелери, келечекке болгон үмүт-тилеги, умтулуулары, утопиялары менен фантазиялары сөз күчү менен көркөм чагылдырылган.

Ачкыч сөздөр: тарбия, нарктуулук, адеп-ахлак, тарых, келечек, сөз күчү, үчилтик, мекенчилдик, бийик идеялар, түшүнүктөр.

Зулпуев Ашим Зулпуевич, д.п.н.,
МаксUTOва Гульбарчын Алижановна, аспирант,
Ошский технологический университет,

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ В ПРЕПОДАВАНИИ МАНАСОВЕДЕНИЯ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В настоящее время потребность и актуальность Манасоведения в высших учебных заведениях очень высока. Потому что никто не может отрицать, что воспитание будущего поколения на основе истории эффективно так же, как сохранение нации. В трилогии “Манас” силой слова художественно выражены накопленные веками общественные нравы, духовные ценности, высокие патриотические идеи, история и обычаи, традиции, география, религиозные и медицинские концепции, международные отношения, надежды на будущее, стремления, утопии и фантазии кыргызских предков.

Ключевые слова: образование, ценности, мораль, история, будущее, сила слова, трилогия, патриотизм, высокие идеи, концепции.

Ashim Zulpuevich Zulpuev
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Maksutova Gulbarchyn Alizhanovna, graduate student,
Osh University of Technology,

REFLECTION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THEORETICAL ISSUES OF TEACHING THE LESSON

Currently, the need and relevance of the subject of monasticism in the preparation of students of specialized specialties in higher educational institutions is very high. Because no one can deny that teaching the future generation of history is effective for the formation of the nation as a nation and the preservation of the people as a people. The Manas trilogy perfectly expresses centuries-old public moral and spiritual values, high patriotic ideas, history and customs, traditions, geography, religious and medical concepts, international relations, hopes and wishes for the future, aspirations, utopias and fantasies of the ancestors of the Kyrgyz.

Key words: education, values, morality, history, future, power of speech, trinity, patriotism, high ideas, concepts.

Киришүү. “Манас” үчилтиги адамзат жараткан оозеки эпикалык мурастардын ушул мезгилге чейинкилеринин эң эле ирдүүсү. Көлөмү жагынан да, идеялык көркөмдүк өзгөчөлүктөрү жагынан да, эл турмушун, тарыхый баатырдык окуяларды жеткиликтүү көркөм чагылдыруу жагынан да, жүздөгөн каармандардын образдарын көркөм, элестүү сүрөттөп берүү жагынан да дүйнөдө эч бир чыгарма теңтайлаша албаган жападан жалгыз руханий кенч – ушул “Манас” эпосу.

Мына ушундай руханий дөөлөттүн автору – кыргыз эли, эл ичинен чыккан чыгармачыл инсандар. Кыргыздын ар бир айылында “Манас” айтпаган, же андан чакан үзүндү айтпаган адамды табуу кыйын. Эпос элдин руханий, маданий гана кенчи болбостон, ал элдин тарыхы, санжырасы, улуттук идеологиясы болуп калды. Ал эл турмушунун энциклопедиясы.

Кыргыз эли, узак тарыхында өз башынан ар кандай татаал турмушту кечирип, азап-тозоктун жүгүн көтөрүп келсе да, өзүнүн түгөнгүс руханий кенчин, байлыгын, казынасын сактап биздин күндөргө жеткизди. Ал руханий түгөнгүс кенч – “Манас” эпосу. Улуу эпос элибиздин кан-жаны менен бирге жаралып, эл башынан кечирген тарыхый жана реалдуу окуялардын негизинде көркөм сөз өнөрүнүн эң бийик чокусу болгон манасчылардын табият тартуулаган сырдуу талантынын, көп жылдык тажрыйбасынын аркасында калыптанып, биздин күндөргө жетти. Эпос мезгил өткөн сайын улам такталып, толукталып, ашыкча жүктөрдөн бошонуп, кошумча-алымчалары менен идеалдуу абалына келди. Адам баласы чаалыгып- чарчаганда кубат берген кудуреттүү күч, өзгөчө бир ажайып дүйнө, түгөнгүс байлык, эпос учурду уникалдуу көркөм чыгармага айлантырды.

“Манас” үчилтигинде кыргыздын ата-бабаларынын кылымдар бою топтоштурулган коомдук адеп-ахлактык, руханий асыл нарктары, бийик гуманисттик идеялары, тарыхы менен үрп-адаты, салты, географиясы, диний жана медициналык түшүнүктөрү, эл аралык мамилелери, келечекке болгон үмүт-тилеги, умтулуулары, утопиялары менен фантазиялары сөз күчү менен көркөм чагылдырылган.

Ошентсе да мындай көөнөрбөс кенчти оозеки жомок катары айтчу доор аяктап, эми эпосту айтып, илимий жактан терең изилдеп, анын түпкүрүндө ачылбай жаткан катмарларды ачуу доору келди.

Жогорку билимге ээ болгон адистердин сөзсүз түрдө кыргыздын коомдук аң-сезимин, турмуштук тажрыйбасын, басып өткөн түйшүктүү узак жолун жана тарыхын кенен чагылдырган “Манас” үчилтиги тууралуу кенен, түркүн түшүнүккө ээ болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Манастаануу курсун окутуудагы дагы бир орчундуу маселе – студенттердин Ата Журтун, эли-жерин жан дили менен сүйүүгө, башка улуттар менен ынтымактуу жашоого тарбиялоо, эпостогу негизги идеялардын бири да ушуну айтат. Студент эпос аркылуу элинин каада-салтын, үрп-адаттарын, адеп-ахлагын терең өздөштүрүүсүн.

Изилдөөнүн ыкмалары жана жыйынтыктары. Көлөмү менен көркөмдүгү жагынан дүйнөлүк эпостордон бир топ эсе жогору турган “Манас” эпосу көптөгөн

окумуштууларды, изидөөчүлөрдү, ал тургай чет элдик илимпоздорду кызыктырып келген. Бул тууралуу окумуштуу, филология илимдеринин доктору, профессор Курманбек Абакиров мындай дейт: «... Башка эч бир элдик чыгармага теңдешсиз, анын көп катмарлуу энциклопедиялык мазмуну, жаркын образдары, элдин тарыхы, социалдык-руханий турмуш-тиричилиги, кечээкиси, бүгүнкүсү жана эртеңкиси менен да ажырымсыз, өтмө катар байланышы, көркөм-эстетикалык ажары ар түрдүү улуттагы атайын адис-окумуштуулардан тартып мамлекеттик-саясий ишмерлердин, адабият, маданият,

искусство өкүлдөрүнүн жана да түрдүү кесиптеги карапайым адамдардын туруктуу кызыгуу объектисине айланды.

Үчилтиктин өзөгүндө турмуштун чындыгы жана ошол чындыкка ынанган жашоонун жазылбаган мыйзамдары сыйдырылган. Демек, ал мыйзамдар аны окуган ар бир адамдын көңүлүн буруп, кызыктырып, өзүнө тартып турат. [7, 3, 4]

Натыйжада, “Манасты” изилдөө, азыркы убакка чейин бир топ этаптардын алкак-чегинде ар тараптан изилденип келе жатат. Эпостун көлөмүн учу-кыйыры көрүнбөгөн, аяк-башы бүтпөгөн өзүнчө бир чалкып жаткан океанга салыштырууга болот. Кыргыз элинин биринчи кызыл кыргыз профессору К. Тыныстанов “Манас” эпосун «Чети оюлбаган океан» деп баалаган. Тулкусуна байыркы тарыхты, этнографияны, философиялык ой-жорууларды, коомдук-саясий, географиялык, руханий, көркөм дөөлөт мурастарды камтыган элдик оозеки чыгармалардын башында турган чыгарманын үлгүсү болгондугу менен – “Манас” эпосу чынында эле уникалдуу чыгарма. Анын уникалдуулугун белгилеген ойлор, жазылган пикирлер да арбын. Алсак, КРдин Эл жазуучусу Түгөлбай Сыдыкбеков: «Кыргыз баласына Манас атанын арбагы улук. “Манас” эпосу элибиздин рухий дүйнөсүнүн ыйык куту. Байыртадан Орхон, Алтай, Энесай, Ала-Тоо жердеген, чоң кагылыштарды, күрөштөрдү далай кылым башынан кечирген, эчен албан кыргын-чабуулда күймөлгөн бабалар бийик сепил, шаар курууга шаа-чамасы келбеди, алар мекенин жоодон коргоп жүрүшүп, ат жалында маектей ушул обологон улуу сөз мунарасын, эстелигин тургузушту. Улуу таланттар, залкар манасчылар миндеген саптарды оозеки жаратып, муундан-муунга рухий мурас, керээз калтырып, эпосту тарыхтын чаңына бастырбай, жыйырма биринчи кылымга жеткиришти. “Манас” баяны – ыйык көркөм сөз өнөрү, өлбөс касиеттери менен айырмаланган, элдин тарыхын, кайгы-кубанычын, тилек-үмүтүн кең камтыган улуу дастан! Ал көп өзөндөрдү өзүнө куйган улуу дарыя сыяктуу терең жана бай кенч. Ошондуктан ал бир болгон окуя, не бир муундун өмүрү менен чектелбейт. Ал бүт элдин ар заманындагы башынан кечирген тарыхындагы не бир бай окуяларды өзүндө чагылыштырып турат.» - деп жазат. [2, 7]

“Манас” эпосу өзүнүн кайталангыс көркөмдүгү боюнча, нечен кылымдардын кайгылуу, оор окуяларын тулку боюна синирип, философиялык мазмундуу жыйынтыктоолору боюнча, элдин тагдырын ар тараптан: жашоо-тиричилик, жоопкерчилик, үй-бүлө мыйзамдары менен шарттары, ар түрдүү салт-санаа, үрп-адаттары, социалдык жана коомдук турмушунун кеңири камтылышы боюнча, дүйнөдөгү эң сейрек кездешкен дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин үлгүлөрүндө жатат. Үчилтиктин өзөгүн көк мелжиген ааламга, же чети оюлбаган деңизге салыштыруунун өзү – анын тереңинде кээ бир учурда адамдын акыл-эси же өткөргөн өмүрү чак келбеген зор маселенин болушу менен божомолдоого болот. “Манас” эпосунда эмнелер камтылса, дал ошол нерселерди окуп-үйрөнүү, түшүнүү жана жайылтуу “Манастаануу” деген илимий тармактын чегинде изилденет, жалпыланат, таанып-билинет, өздөштүрүлөт.

Чындыгында, “Манастын” ээси – кыргыз эли. Андай манастануунун башатында нак кыргыз эли – өзү жатат. Кыргыз элинин турмушу, тарыхы, жан дүйнөсү, дүйнө таанымы, философиясы, этнографиясы, этнопедагогикасы, этнопсихологиясы анын

негизин ээлеп жатат. Эпостун жаралышында кыргыз элинин улуу сөз өнөрү турат, ошол сөз өнөрү эпосту урагыс улуу пирамида кылып жараткан жана аны бириктирип турат. Ушул жерде элдик манастануу түшүнүгү жатат. Элдик манастануу дегенибиз – көчмөн элибиздин мына ошол сөз өнөрү, сөздү барктаган, кадырлаган сапаты, көркөм сөз өнөрүн баалоо жөндөмү, көркөм элдик поэтика, аны узак кылымдар бою сактап келген, улантып, байытып келген элдик талант, элдик өнөр, ага жогорку баа берген элдик ченем, сынчыл мамиле жатат. Антпеген күндө улуу эпос ушунчалык көлөмдө жана кенен мазмунда, сөз өнөрүнүн улуу үлгүсү болгон деңгээлге жетмек эмес жана кылымдар бою сакталып калмак эмес.

Манастануу илими – аны изилдөө ишинин башталышы жана жыйналуу процесси менен бирге башталган жана түптөлө баштаган. Анын башатында эпосту изилдөөчүлөр, жыйноочулар турат десек жаңылбайбыз. Ал эми бүгүнкү күндөгү изилдөөлөр, жарыяланып китеп болуп чыгышы, эпостун варианттары, аны окутуунун башталышы, эпостун маани-маңызын ачуу, тармактарга бөлүп изилдөө манастануу илиминин өнүккөн мезгилин элестетет.

Манастануу сабагынын мазмуну, маани-маңызы абдан кеңири маселелердин айкалышын камтыйт. Алсак, эпосту окуп-түшүнүү үчүн анын келип чыгышы, пайда болуш себептерин, эпосту эл арасынан жыйноо, жазып алуу иштерин, эпосту айтып бүгүнкү күнгө жеткирген манасчылардын айтуучулук өнөрү, алардын жашап өткөн мезгилдери, алардын айткан варианттары, "Манас" эпосунун толук мазмуну, эпостун идеясы, андагы адам жана жаратылыш концепциялары, эпостун изилдениш деңгээли, эпосту изилдеп, жайылтуу дагы иш-чаралар, эпосту окутуп-үйрөтүү иштери сыяктуу абдан орчундуу маселелер жатат. Мындан тышкары манастануу – тил, адабият, тарых, искусство, педагогика, психология, музыка, театр, укук, идеология, сүрөт, кино, скульптура, география, экология, философия, саясат, этика, медицина, дин, коом ж.б. тармактарды камтып, аларды азыркы мезгилдин орчундуу маселелери менен тикелей байланышта иликтенип, илимдин бир тармагына айланып отурат.

Мына ушул тармак – кыргыз элинин чыгармачылыгынан улам жаралган, бүгүнкү күнгө чейинки узак жолдо такталып, тазарып, керектүү, зарыл заманбап кошумчаларды кабыл алып, тулку боюна сиңирген көркөм чыгарманын өзөгүндөгү ар бир нерсени ачып берип, ар түрдүү жагдайларды, анын ичинде кадимки кадыресе жашоо-тиричилик менен катар, акыл жеткис укмуштуу фантастика, тарыхый окуялардын миф менен коштолушун, андагы адеп-ахлактык, тарбиялык маанилерин изилдеп-иликтеп, азыркы коомубузда жашап жаткан түрдүү курактагы улутташтарыбызга жеткирүү жана түшүндүрүү деген эки чоң милдеттин үстүндө иш жүргүзүшү керек. Аталган милдеттерди ишке ашырууга Кыргыз Республикасынын жөнөкөй атуулунан тартып, илимпоздорунун, өкмөт адамдарынын жапатырмак киришүүсү бүгүнкү күндүн негизги талабы. Бир сөз менен айтканда манастануу тармагы – "Манас" эпосунун кыргыздар үчүн эч нерсеге алмашкыс, баасы кунсуз казына экендигин жана андагы улуттук идеологияны талдап, талкуулап, ийне-жибине чейин изилдеп, аны өлкөбүздүн ар тараптан өнүгүшү үчүн колдонуудагы келечегин (перспективасын) аныктап бериши керек. Иштин жүрүшүндө эң биринчи иретте эпостогу башкы идеяны үлгү кылып алуу зарыл. Эпостогу негизги идея – адамзаттын жаралышынан бери аны аздырып-тоздуруп, кубантып-сүйүнтүп, чарчап-чаалыгып, алдан тайып баратканда ага канат байлап, күч берип келген, арыбас, чарчабас жана соолубас идея.

Сабатсыздык жоюлуп, улуу эпос өзүнүн түбөлүктүү, экинчи өмүрү, тактап айтканда, китепте, тасмада, сүрөт өмүрү менен жашоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп, нукура көркөмдүк наркын сактап, өлбөс-өчпөстүктү, түбөлүктүүлүктү даназалап, дүйнөлүк маданияттын алтын казынасына кошулду. Демек, бул "алтын казынаны" төкпөй-чачпай урпактарга өткөрүп берүү азыркы биз, сиздер менен жашап

жаткан коомдогу кыргыз атуулдарынын негизги милдети. Манастаануу предмети “Манаска” эмне тиешелүү болсо, ошонун бардыгын камтып турган предмет, аны окутуу, өркүндөтүү, жайылтуу бүгүнкү күндүн башкы талабы. Албетте, эмне үчүн? деген суроо туулбай койбойт.

Профессор, Советбек Байгазиевдин “Улутту сактап келген рух-наркты окуталы (“Манасты” мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун концепциясы)” аттуу макаласында: “Азыркы глобалдашуунун кырдаалында “Манас” эпосун окутуу жаш муундарда тарыхый эс-тутумду, мекенчилдикти, достук сезимдерди, бир сөз менен айтканда, улуттук иденттүүлүктү, этномаданий компетенттүүлүктү калыптандыруу, бул аркылуу кыргыз мамлекетинин руханий пайдубалын бекемдөө жана өлкө ичиндеги биримдикти, улуттар аралык ынтымакты чындоо үчүн аба менен суудай зарыл. “Манасты” мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун түпкү максаты жана маңызы ушунда», – деп белгилөө менен, “Манас” эпосун окутуунун мыйзамдык-укуктук негизи тууралуу сөз кылган. Ошондой эле, эпосту окутууга бир нече сунуштарын билдирген. Алсак, мектептерде жана жогорку окуу жайларында “Манас” эпосун окутуунун мазмунун эл ичинде кылымдап калыптанган, калк оозунан чогултулган, классикалык манасчылардын (Сагымбай, Саякбай ж.б.) айтуусунда жазылып алынган элдик “Манастын” өзөктүү салттык сюжети жана андан келип чыккан адептик-ыймандык, руханий, патриоттук дөөлөттөр жана андагы жалпы адамзаттык нарктар түзүүгө тийиш; билим берүүдө “Манасты” жомок катары карап эмес, калайык калкыбыздын реалдуу тарыхын көркөм образдар аркылуу өздөштүргөн, түпкүлүгүндө өзүнүн социологиялык-маданий тамыры бар улуу дастан катары, кыргыз турмушунун энциклопедиясы катары эсептеп, ага тарыхый методологиянын онутунан жана адабий-эстетикалык категориялардын ыңгайынан мамиле жасап, окутууга тийишпиз; “Манас” эпосун мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутууну илимий-методикалык, окуу-педагогикалык комплекс менен жабдуу; “Манастын” педагогикасын, моралдык-этикалык, рухий-философиялык нарктарын изилдөө жана жайылтуу. [8, 9, 10]

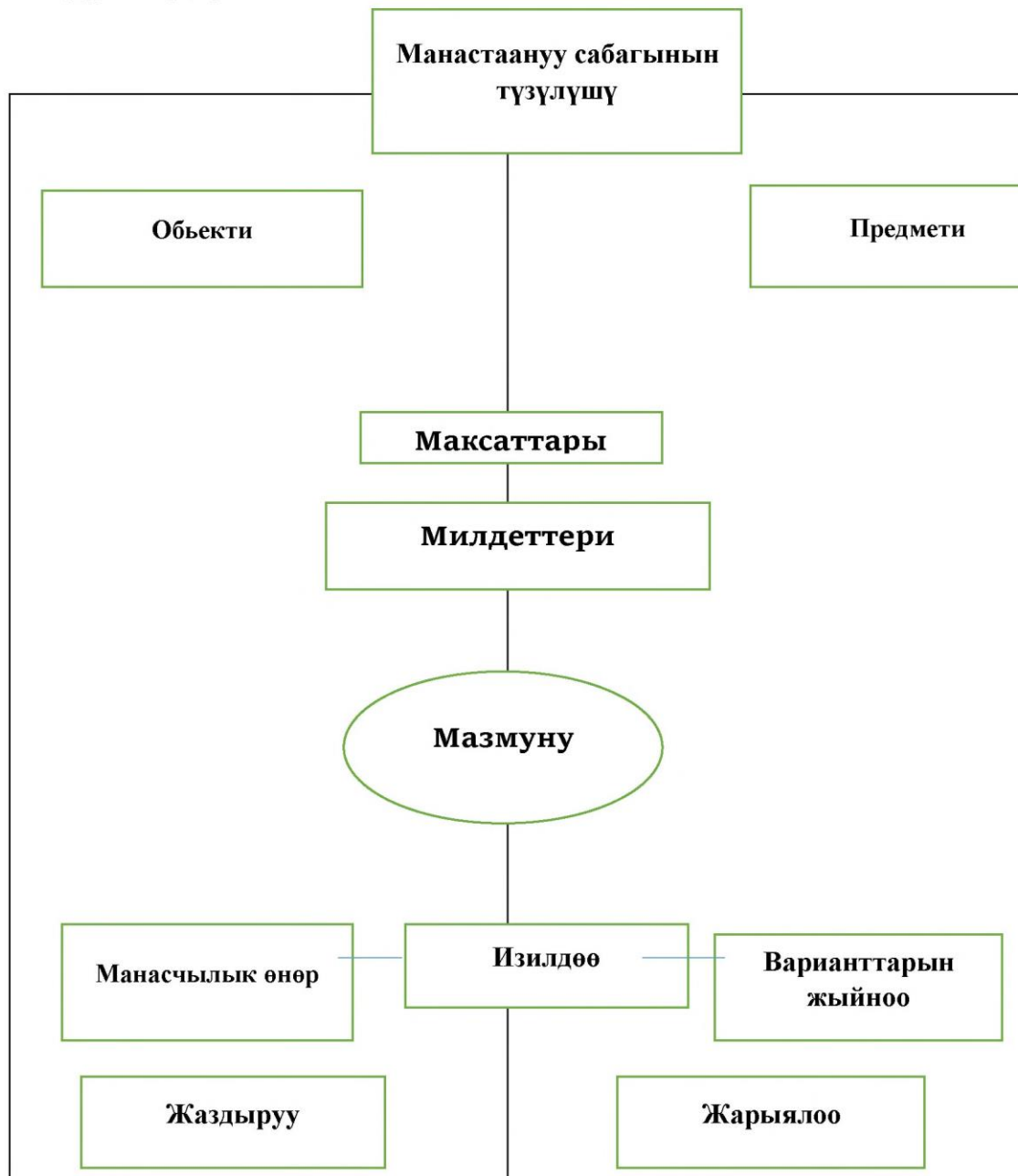
Ушул жерден төмөндөгү таблица аркылуу аталган сабактын жалпы түзүлүшүн элестетели. Манастаануу сабагы мына ушул түзүлүшүнөн анын объекти дагы да ачыкталып көрүнөт, т.а.:

- биринчиден, эпостун изилдениш тарыхын тактоо, аны изилдөөчүлөрдү үйрөнүү, изилдөөлөрдүн эмгектерин – илимий булак катары үйрөнүү;
- экинчиден, эпосту айтуу өнөрүн окуп-үйрөнүү, манасчылык өнөрдүн табиятын, анын өзгөчөлүгүн үйрөнүү;
- үчүнчүдөн, эпостун варианттары, алардагы өзгөчөлүктөр жана жалпылыктар, эпостун жалпы өзөгү, андагы салттуулукту үйрөнүү;
- эпостогу эл таануу, жер таануу, т.а., этнология маселелери: кыргыз таануу идеялары, элдик педагогика, этнография, этнопсихология, элдик дүйнө таануу идеялары, элдик медицина идеялары; |
- эпостогу элдик осуяттар, эл-жерди коргоо, патриотизм;
- эпосту окуп-үйрөнүү тарыхы, ага жараша иштелип чыккан окуу-нормативдик адабияттар, окуп-үйрөнүү технологиялары, окуу китептер, бул иштердин келечеги, ж.б..

Ушулардан улам манастаануу илиминин тармактары келип чыгат, атап айтканда:

- “Манас” эпосу жана фольклор таануу;
- “Манас” эпосу жана этнология: кыргыз таануу, улуттук идеология, улуттук дүйнө таануу;
- “Манас” эпосу жана кыргыз тарыхы;
- “Манас” эпосу жана кыргыз географиясы;
- “Манас” эпосу жана кыргыз этнографиясы;

- “Манас” эпосу жана этнопедагогика;
- “Манас” эпосу жана этнопсихология;
- “Манас” жана элдик медицина;
- “Манас” эпосу жана сөз өнөрү;
- “Манас” эпосу жана аскердик өнөр;
 - “Манас” жана искусствонун башка түрлөрү (театр, кино, архитектура, сүрөт өнөрү) ж.б. [5,6]

1-сүрөт. Манастануу сабагынын түзүлүшү

Жыйынтыктап айтканда, учурда жогорку окуу жайларында студенттерди адистикке багыттап окутууда манастануу предметинин зарылдыгы жана актуалдуулугу абдан жогору. Анткени улутту улут кылып, элди эл катары сактоодо келечек муунду тарых менен тарбиялоо натыйжалуу экендигин эч ким четке кага албайт. Дүйнө элине кыргызды тааныткан бул эпос илимдин бардык тармактарын

өзүнө синирип, аалам алпы аталып, дүйнөнү калем менен багындырган Ч.Айтматов айткандай, инсандын инсан болушун калыптандыруучу бирден-бир маданий мурас.

Адабияттар:

1. Абдылдаев.Э. «Манас» эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары – Ф.: Илим, 1981.
 2. Айтматов. Ч. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу – «Манас», 1-китеп, Фрунзе, 1984.
 3. Зулпуев, А.З. Жогорку окуу жайларында «Манас» таануу курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери. Монография. [Текст]: / Зулпуев А.З. // . – Бишкек . : 2019. – 149 б. 41
 4. Зулпуев А.З. «Манас» таануу боюнча жогорку окуу жайлар үчүн усулдук окуу куралы. [Текст]: Усулдук колдонмо. /А. З. Зулпуев// - Ош: «Ош технологиялык университетинин басма борбору». – 2018, 34 б.Абдылдаев Э. «Манас» эпосунун историзми. – Ф., 1987.
 5. Киргизский героический эпос «Манас» – М., 1961.
 6. Кырбашев. К. «Манас» эпосунун стили. – Ф.: Илим, 1983.
 7. «Манас» Энциклопедия. 1-2-томдор. – Б., 1995.
 8. «Манас» С. Орозбаковдун варианты боюнча, – Б., 1995.
 9. Манасчылар – кыргыз элинин руханий инсандары. – Б., 1993.
 - 10.«Манас» – героический эпос киргизского народа. – Ф., 1968.
-